

NURAY MƏMMƏDOVA*

HƏMİD ARZULUNUN TƏRCÜMƏÇİLİK FƏALİYYƏTİ

Dünyada tarix boyu bu günə kimi biz insan həyatının bütün sahələrində sürətlənən dəyişiklik, tərəqqi və yetkinləşmənin şahidi oluruq. Elm, düşüncə və incəsənət sahələrində baş verən inkişaf insanların həyatına dinamizm gətirmiş, bu da insanlar arasında münasibətlərin intensivləşməsi ilə nəticələnmişdir. Qeyd edə bilirik ki, Həmid Arzulu yaradıcılığında mühüm yer tutan tərcümə prosesi Azərbaycan ədəbi prosesinin inkişafına güclü təkan verdi. Onun tərcümə yaradıcılığı orijinallığı, üslubu, tərzilə seçilir. Bədii mətnləri tərcümə edən şəxsin ədəbi zövqü ilə yanaşı, geniş mədəni bazası da olmalıdır. Ədəbi əsərlər təqdirəlayiq və geniş təxəyyüllə toxunmuş parlaq ağılların məhsuludur. Tərcümə əsərlərində təbiilik, aydınlıq, yığcamlıq, sadəlik və səlisliyin birlikdə ifadə etdiyi gözəllik və valehediciliklə izah etmək olar. Bədii mətnlərin tərcüməsi insan münasibətlərinə, duyğulara dərin təsirləri baxımından böyük diqqət və ustalıq tələb edir. Bu cür əsərlərin hekayə üslubu təbiət və gözəllik münasibətlərinə əsaslanır.

Açar sözlər: *Həmid Arzulu, ədəbiyyat, alman dili, tərcümə*

Giriş

Dünyada tarix boyu bu günə kimi biz insan həyatının bütün sahələrində sürətlənən dəyişiklik, tərəqqi və yetkinləşmənin şahidi oluruq. Elm, düşüncə və incəsənət sahələrində baş verən inkişaf insanların həyatına dinamizm gətirmiş, bu da insanlar arasında münasibətlərin intensivləşməsi ilə nəticələnmişdir.

Əsas təhlil

Fərqli inancılara, fərqli mədəniyyətlərə, fərqli adət-ənənələrə və zövqlərə malik insanların kütlələri müxtəlif səbəblərdən hiss etdikləri ehtiyaclar əsasında bir-birləri ilə əlaqələr qurmaq, bir-birinə kömək etmək və ortaq dəyərlər istehsal etmək istəyirdilər. İnsanlardakı bu meyl sivilizasiyaların yaranmasına, elmin, incəsənətin və texnikanın yayılmasına zəmin hazırladı. Çünki insan sosial varlıqdır; Tək yaşaya bilmədiyi kimi, hər bir insan icması digər icmalardan təcrid olunmuş şəkildə yaşaya bilməz. Bu, insanlar və icmalar arasındakı əlaqənin nə qədər vacib olduğunu ortaya qoyur.

Şəxslərarası münasibətlərin ən vacib tərəfi ünsiyyətdir. Bu münasibətlə qeyd etmək lazımdır ki, ünsiyyətsiz bir əlaqə olduqca primitivdir. Ona görə də sivil insanlar əvvəlcə bir-birini anlamağa çalışırlar. Paylaşma və ya ayrılıq bundan sonra başlayır. Ünsiyyətdə ən çox dilə diqqət yetirilir. Çünki informatikanın ən mühüm vasitəsi dildir. Ancaq insanlar fərqli dillərdən istifadə edirlər. Bu isə ünsiyyətdə tərcümə adlı alətdən istifadəni zəruri edir. Bu gün ünsiyyətdə tərcümə vasitələrindən istifadə ehtiyacı çox artmışdır.

Çünki bizim əsrimizdə çoxlu və sıx ünsiyyət var. Məsələn, bir çox ölkədən insanlar bir turizm otelində, beynəlxalq konfrans və simpoziumlar, müsabiqələr, müxtəlif beynəlxalq tədbirlər kimi hərtərəfli forumlar zamanı bir araya gəlirlər.

Tərcümənin müxtəlif növləri var:

1. Bədii tərcümə
2. Tibbi tərcümə
3. Texniki tərcümə
4. Hüquqi tərcümə
5. Akademik tərcümə və s.

Bədii tərcümə bu təsviri sənətin bəlkə də ən mühüm növüdür. Həmid Arzulu yaradıcılığında bədii tərcümələrin dünya və Azərbaycan ədəbiyyatında rolu misilsizdir. Həmid Arzulu bədii üslubda yazılmış mətnlərin tərcüməsi böyük əhəmiyyət vermişdir.

Bədii mətnləri tərcümə edən şəxsin ədəbi zövqü ilə yanaşı, geniş mədəni bazası da olmalıdır. Ədəbi əsərlər təqdirəlayiq və geniş təxəyyüllə toxunmuş parlaq ağılların məhsuludur. Tərcümə əsərlərində təbiilik, aydınlıq, yığcamlıq, sadəlik və səlisliyin birlikdə ifadə etdiyi gözəllik və valehediciliklə izah etmək olar. Bədii mətnlərin tərcüməsi insan münasibətlərinə, duyğulara dərin

təsirləri baxımından böyük diqqət və ustalıq tələb edir. Bu cür əsərlərin hekayə üslubu təbiət və gözəllik münasibətlərinə əsaslanır. Tərcümə zamanı bu əlaqəyə nail olmaq bacarıq məsələsidir. Ona görə də bu bacarığı nümayiş etdirmək üçün tərcüməçi az qala hər sözü seçərkən çox diqqətlə düşünməlidir. Həmid Arzulunun alman ədəbiyyatından etdiyi tərcümələrin birinə nəzər salaq:

Kitabların ən gözəli, maraqlısı
Məhəbbət kitabıdır.
Onları mən çox diqqətlə oxumuşam,
Fikrim rəyim bax budur:
Gözlərim vərəqlərdə sevinc, şadlıq aradı
Lakin o kitablarda qəm vardı, kədər vardı.(1,9)

Mətnə nəzər saldıqda Y.V. Getenin məhəbbət haqqında fikirləri oxucunun gözləri qarşısında aydın formada əks olunur. Əlbəttə, bu, dünya şöhrətli şairin üslubundan, onun xəyal dünyasından irəli gəlirdi, lakin Həmid arzulunun tərcümədəki incə detallarını nəzərdən yayındırmamaq lazım gəlir. Şeirdə əslində, “aradı, vardı” kimi ifadələr alman dilində həmqafiyə olmayan sözlər kimi bu şəkildə işlədilməmişdir. Lakin Həmid Arzulu mənanı tamamilə olduğu kimi saxlayaraq “aradı, vardı” sözlərindən istifadə etmiş və şeirin mənası ilə qafiyəsini cərpazlaşdıraraq mükəmməl tərcümə mətni ərsəyə gətirmişdir. Bəzi tənqidçilər belə hesab edir ki, bədii tərcümə mənbə dilinə sadıq qaldıqda səlissə və estetik deyil, orijinaldan uzaqlaşaraq, azad və hədəf dildən asılı olduqda zövq verir. Onların fikrincə, belə tərcümələrdə tərcüməçi ümumilikdə mənbə mətnin mahiyyətinə diqqət yetirir. Bu səbəbdən tərcümələrdə mədəni və sosial dil xüsusiyyətləri nəzərə alınmalı, verilən cavabların nə qədər üst-üstə düşməsinə önəm verilməli, bədii tərcümələr dil, mədəniyyət və biliklə aparılmalıdır. Biz bu halları Həmid Arzulunun tərcümələrində də görə bilirik. Yuxarıda verilən nümunə bunu təsdiq edir.

“Orijinal mətni tərcümə ilə müqayisə etməyə düşünməyən və ya ehtiyac duymayan oxucu tərcüməni ancaq bədii-məntiqi prizmadan dəyərləndirir” (5). Bu yanaşma çox yaygındır. Tərcümə müasir və səlissə bir dildə aparılırsa, ümumiyyətlə oxucu tərəfindən qəbul ediləcəkdir. Çünki oxucu demək olar ki, orijinal mətnlə tərcümə arasında harmoniya axtarmır.

Bu axtarış nadir hallarda tədqiqatçı oxucular üçün əlçatandır. Beləliklə, bu iki xüsusiyyət (yəni, vaxtında və səlissəlik) hər hansı bir müəllif hüququ üçün zəruri olduğu kimi, tərcümə üçün də lazımdır. Keyfiyyəti müəyyənləşdirən meyar olan aktualıq, səlissəlik və məntiqlilik elementlərinin oxucu üçün nə qədər vacib olduğunu anlamaq üçün müqayisə aparmaqda fayda var. Həmid arzulun tərcümə əsərlərində də oxucu bu əsərləri orijinaldan fərqləndirməkdə çətinlik çəkir ki, bu da tərcümə işinin yüksək səviyyədə həyata keçirilməsindən xəbər verir:

Bu gün şəfəq yağır
Günəşdən yerə.
Gör necə ruh verir
Təbiət mənə(3,547)

Nümunədə Getenin peyzaj lirikasına müraciət etdiyini görürük. Əsəri bu formada, yəni olduğu kimi saxlayaraq Azərbaycan və ya başqa bir dilə tərcümə etmək çox çətinidir. Burada iki məsələyə diqqət yetirmək vacibdir:

1. Mənanı saxlamaq
2. Qafiyə məsələsi

Bu baxımdan şeirləri tərcümə etmək daha məsuliyyətli iş hesab olunur ki, Həmid arzulunun tərcümə əsərlərinə nəzər saldıqda bu məsuliyyətin üstəsindən gəldiyini görə bilirik.

“Tutaq ki, alman dilində yazılmış bir şeiri Azərbaycan dilinə üç fərqli şəxs çevirib. Təbii ki, bu üç tərcümə arasında keyfiyyət fərqləri olacaq. Onların üçünün eyni vaxtda (pis, orta və ya yaxşı səviyyədə) tərcümə olunduğu ehtimalı çox azdır. tapılır və bu fərqlər aktualıq, səlissəlik və əsaslılıq meyarları ilə müəyyən edilə bilər” (4). Bu, tərcümənin keyfiyyətini müəyyən etmək üçün sınaqdan keçirilə biləcəyini sübut edir. Həmid Arzulunun tərcümə əsərlərinə baxdıqda bu əsərlərin tərcümə müəllifinin məhz o olduğunu duymaq çətin deyil, yəni necə ki, yazıçı imzası olur, eləcə də tərcüməçinin özünəxas imzası olmalıdır.

Tərcümə məqsədinə uyğun işarələrdən ibarət sinxron/diaxronik aktdır, qəbul edən və

göndərən arasında dil daxilində və ya dillər arasında şifahi və ya yazılı məlumat/ünsiyyət təmin edir. Tərcüməçilik bütün sahələrdə, xüsusilə elm, texnologiya və ədəbiyyatda istifadə olunur. “Bu sahələr arasında ədəbi tərcümələr alıcının zövqündən tutmuş akademik inkişafına qədər müxtəlif məqsədlərə xidmət edir. Məlum olduğu kimi, tərcümə hərəkəti öz məqsədinə o dərəcədə çatır ki, mənbə və hədəf dillərdə şifahi/yazılı mətn eyni mühit və situasiyalarda istifadə olunma bilsin” (4). Ona görə də semantik və funksional ekvivalentliyin təmin edilməsi tərcümənin əsas məqsədidir. Bu prosesdə ən mühüm problem informasiya itkisidir. Məlumat itkisi; O, ondan irəli gəlir ki, mənbə dildəki formal, sintaktik, leksik, semantik və üslubi elementlər hədəf dildə mətnə tam şəkildə yerləşdirilə bilmir. Bu baxımdan tərcüməçinin dili bilməsi ən vacib məsələlərdəndir. Həmid Arzulu müxtəlif dillərdən Azərbaycan dilinə tərcümə edən tərcüməçi kimi həmin dilləri mükəmməl şəkildə bilirdi.

Bədii mətnlər məlumat verməkdənsə, oxucunu həvəsləndirmək və ya əyləndirmək məqsədi daşıyır. Gerçəkliyi olduğu kimi əks etdirmək öhdəliyi olmadığı üçün onun reallıqla əlaqəsi şübhə altına alınma bilməz. Bədii mətnlərdə ədəbi dildən istifadə vacib olduğu üçün çoxmənalılığa açıq ifadə və sözlərdən tez-tez istifadə olunur. Çünki, məzmun, forma və üslub bir-birindən təcrid olunma bilməyən bir bütövlükdə olmalıdır.

Həmid Arzulu bədii tərcümədə tərcümə edəcəyi mətni sanki çoxaldır. Tərcüməçi oxuduğu mətnin zövqünü dəyərləndirib şərh etməyi və onu oxucusu/dinləyicisi ilə bölüşməyi qarşısına məqsəd qoyur. Müxtəlif növ ədəbiyyatlardan tərcümələri ilə hədəf dil ictimaiyyətinə fərqli baxışlar və dünyalar təqdim edir:

Məftunam, vurğunam,
Sevirəm inan.
Sən mənim gəncliyim,
Qəlbimdəki qan(3,548)

Bəzi tənqidçilərin fikrincə, bu prosesdə mənbə mətnə olmayan ifadələrin hədəf mətnə əlavə edilməsi tərcümə fəaliyyəti hesab edilməməlidir(4). Həmin tənqidçilər düşünür ki, heç bir tərcümə asan deyil, lakin ritorika baxımından ən zəngin, məna baxımından ən gərgin və çoxmənalı ədəbi janr olan şeirin bərabərliyini təmin etmək bəlkə də ən çətinidir.

Bütün dillərdə metafora çox istifadə olunan bənzətmədir. başqa dildə geniş istifadə olunur. Və metafora olan şeirləri başqa dilə tərcümə etmək daha çox çətinlik yaradır:

Səndən kainata
Nur çilənir, nur
Hər gülün üzündə
İsmət oxunur.(3,548)

Şeirdə görünür ki, sanki sevdiyi qızın sanki baxışları kainata nur çiləyir. Bu mükəmməl bir metaforadır. Əsərin tərcümə olduğunu bilməyən oxucu bunu, ümumiyyətlə, hiss etməz. Çünki Həmid Arzulu alman dilini mükəmməl bildiyindən Gete yaradıcılığını ustalıqla ana dilimizə tərcümə etmişdir.

Nəticə

Bütövlükdə qeyd edə bilərik ki, Həmid Arzulu yaradıcılığında mühüm yer tutan tərcümə prosesi Azərbaycan ədəbi prosesinin inkişafına güclü təkan verdi. Onun tərcümə yaradıcılığı orijinallığı, üslubu, tərzilə seçilir.

ƏDƏBİYYAT

1. Alman ədəbiyyatı antologiyası, II cild, I cild, Bakı, Şərq-Qərb, 2006, 440 s.
2. Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı. II cild, II cild, Bakı Elm və təhsil, 2016, 1090 s.
3. Yohan Volfqanq Gete. “Seçilmiş əsərləri”, Bakı, Şərq-Qərb, 2010, 768 s.
4. [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/859258](https://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/859258)
5. <https://yenicag.az/naxcivan-daha-bir-alimini-itirdi-hemid-arzulu-dunyasini-deyisdi-foto/embed>

*Naxçıvan Dövlət Universiteti

“Azərbaycan ədəbiyyatı” ixtisası üzrə II kurs magistr

E-mail: nuraymemmedofa@mail.com

Nuray Mammadova

TRANSLATION ACTIVITY OF HAMID ARZULU

Throughout history to this day, we witness accelerated change, progress and maturation in all areas of human life. Developments in the fields of science, thought and art brought dynamism to people's lives, which resulted in the intensification of relations between people. We can note that the translation process, which has an important place in Hamid Arzulu's work, gave a strong impetus to the development of the Azerbaijani literary process. His translation work is distinguished by its originality, style, style. Literary works are the product of brilliant minds woven with an admirable and expansive imagination. Naturalness, clarity, brevity, simplicity and fluency together can be explained by the beauty and fascination expressed in translation works. Translation of literary texts requires great attention and mastery in terms of their deep impact on human relationships and emotions. The narrative style of such works is based on the relationship between nature and beauty.

Keywords: *Hamid Arzulu, literature, German language, translation*

Нурай Мамедова

ПЕРЕВОДЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ХАМИДА АРЗУЛА

На протяжении всей истории и по сей день мы являемся свидетелями ускоренных изменений, прогресса и взросления во всех сферах человеческой жизни. Развитие науки, мысли и искусства привнесло динамизм в жизнь людей, что привело к интенсификации отношений между людьми. Можно отметить, что процесс перевода, занимающий важное место в творчестве Хамида Арзулу, дал мощный импульс развитию азербайджанского литературного процесса. Его переводческая деятельность отличается оригинальностью, стилем, стилем. Литературные произведения являются продуктом блестящих умов, сплетенных с замечательным и обширным воображением. Естественность, ясность, краткость, простота и беглость вместе можно объяснить красотой и увлекательностью, выраженными в переводческих произведениях. Перевод художественных текстов требует большого внимания и мастерства с точки зрения их глубокого воздействия на человеческие отношения и эмоции. Повествовательный стиль таких произведений основан на соотношении природы и красоты.

Ключевые слова: *Хамид Арзулу, литература, немецкий язык, перевод.*

Filologiya elmləri doktoru Fərmaan Xəlilov tərəfindən təqdim edilmişdir

İlk daxilolma tarixi: 25.05.2024

Son daxilolma tarixi: 11.06.2024